

Szvjatlana Alekszjevics

Az elvesztett csatáról¹

Nem egyedül állok ezen a tribünön... Körülöttem száz és száz hang, melyek mindig velem vannak. Gyerekkorom óta.

Falun nőttem fel. Mi, gyerekek, szeretünk az utcán játszani, de este mágnesként vonzottak bennünket a padok, ahová a környékbeli házakból, házacskákból gyülekeztek – ahogyan felénk mondják – a megfáradt asszonyok. Egyikőjüknek sem volt férje, apja, bátyja, én nem emlékszem férfirra a háború után a falunkban – a második világháború alatt Belaruszban, a fronton és a partizán mozgalomban, minden negyedik belarusz meghalt. A mi gyerekvilágunk a háború után telt – ez az asszonyok világa volt. A legjobban az maradt meg bennem, hogy az asszonyok nem a halálról, hanem a szerelemtől beszéltek. Elmondták, hogyan búcsúztak szerelmüktől az utolsó napon, hogyan várták őket, hogyan várják még ma is. Már évek teltek el, de ők még mindig vártak: „...akár kéz nélkül, láb nélkül, de jöjjön vissza, én a karjaimban fogom hordozni”. Kéz... és láb nélkül... Nekem úgy tűnik, gyerekkorom óta tudtam, hogy mi is az a szerelem... Íme néhány szomorú melódia a kórusból, ami még ma is a fülemben cseng...

Első hang:

„Minek neked erről tudnod? Ez olyan szomorú. Én a háborúban ismertem meg a férjemet. Harckocsizó voltam. Berlinig jutottam el. Emlékszem, ott álltunk a Reichstagnál, ő még nem volt a férjem akkor, és azt mondta nekem: házasodjunk össze, szeretlek. Olyan bántók voltak ezek a szavak akkor – végigcsináltuk a háborút: koszosan, porosan, véresen, körülöttünk csupa káromkodás. Ezt mondom neki: »Előbb csinálj belőlem nőt: ajándékozz virágot, mondj kedves szavakat, én pedig leszererek és varrok magamnak egy szép ruhát.« Akár még meg is tudtam volna ütni, annyira bántott. Ő mindezt megérezte, a fél arca megégett, csupa sebhely, én pedig láttam a könnyeket a forradásain. »Jó, hozzád megyek.« Ezt feleltem... magam se hittem, amit mondtam... Körülöttünk hamu, téglatörmelék, egyszóval, háború...”

Második hang:

„A csernobili atomerőműtől nem messze laktunk. Konyhán dolgoztam, kalácsot sütöttünk. A férjem tűzoltó volt. Éppen csak összeházasodtunk, még a boltba is kézen fogva jártunk. Azon a napon, mikor a reaktor felrobbant, férjem a tűzoltóságban volt ügyeletben. Amikor riasztották őket, saját hétköznapi ruhájukban vitték ki őket a felrobbant atomerőműhöz, semmilyen védőruházatot nem adtak nekik. Így éltünk... tudja... Egész éjjel oltották a tüzet, és olyan mennyiségű sugárzást kaptak, ami összeférhetetlen az élettel. Reggel Moszkvába szállították őket repülőgéppel. Súlyos sugárfertőzés... az ember ilyenekkel mindössze néhány hetet él... Az én férjem erős volt, sportoló – utolsóként halt meg.

¹ Szvjatlana Alekszjevics beszéde a Nobel-díj átvételekor, 2015. december 7. (© The Nobel Foundation 2015)

Amikor elmentem hozzá a kórházba, csak annyit mondtak, hogy egy speciális kamrában van, és oda senkit nem engedhetnek be. »De én szeretem őt« – kérleltem. Katonák vigyázták ott őket. Hová mész? »De én szeretem.« Győzködtek: »Ez már nem a te szerelmed, hanem egy objektum, amelyet sugármentesíteni kell. Érted?« Én csak ezt hajtogattam: »szeretem, szeretem...« Éjszaka a tűzoltólétrán felmásztam hozzá... Vagy egy másik este az öröknek adtam pénzt, hogy beengedjenek hozzá... De nem hagytam magára, egészen a végéig vele voltam... Halála után... néhány hónap múlva szültem egy kislányt, mindössze néhány napig élt. Ő... Úgy vártuk ezt a gyereket, és én megöltem őt... Ugyanakkor ő mentett meg engem azzal, hogy magára vette az összes sugárzást, amit én kaptam. Az a kis csöppség... De én mindkettőjüket szerettem... Miért lehet szeretettel ölni? Miért van egymás mellett a szerelem – és a halál? Ezek mindig együtt vannak. Ki magyarázza ezt meg nekem? Térden mászom a sír körül...”

Harmadik hang:

„Amikor én először öltem meg egy németet... Tízéves voltam, a partizánok magukkal vittek egy bevetésre. Ez a német ott feküdt sebesülten... Azt az utasítást kaptam, hogy vegyem el a pisztolyát. Odafutottam, a német két kezével belekapaszkodott a pisztolyába, és az arcom előtt hadonászott vele. De nem sikerült lőnie, mert én megelőztem... Nem ijedtem meg, hogy megöltem... A háborúban nem is emlékeztem rá többé. Körülöttem rengeteg halott volt, közöttük éltünk. Nagyon elcsodálkoztam, mikor évekkel később ez a német álmomban megjelent. Váratlan volt... Az álmom vissza-visszatért... Úgy tűnt, mintha repülnék, de ő nem enged. Felemelkedek... Repülök... repülök... Ő pedig utolér, és mindketten visszaesünk a földre. Valami gödörbe esek bele. Fel akarok állni... kimászni... Ő pedig nem enged... Miatta nem tudok elrepülni... Ugyanaz az álom... Évtizedeken keresztül üldöz... Nem tudom elmesélni a fiamnak. Mikor a fiam még kicsi volt – nem voltam rá képes, inkább mesét olvastam fel neki. Azóta felnőtt a fiam, de én még mindig nem vagyok képes rá...”

Flaubert azt mondta magáról, hogy ő egy toll-ember, én azt mondhatom, hogy fül-ember vagyok. Amikor megyek az utcán, és odavetődnek hozzám szavak, mondatok, felkiáltások, mindig arra gondolok: hány regény illan el nyomtalanul az időben. A sötétségben. Az ember életének van az a része – a beszélgető, amit nem tudunk kiharcolni az irodalom számára. Még nem értékeltük ki, nem csodálkoztunk rá és nem gyönyörködtünk benne. Nos, engem ez a rész fogott meg, ez ejtett rabságba. Szeretem, ahogyan az emberek beszélnek... Szeretem a szóló emberi hangot. Ez az én legnagyobb szerelmem és szenvedélyem.

Az én utam ehhez a tribünhöz majdnem negyven évig tartott – egyik embertől a másikig, egyik hangtól a másikig. Nem mondom, hogy mindig volt erőm, hogy haladjak ezen az úton – sokszor megijedtem, és sok ember rázott meg, volt, ami gyönyörúséget keltett bennem, és volt, ami undort, volt, hogy el akartam felejteni, amit hallottam, visszatérni ahhoz a ponthoz, amikor még tudatlan voltam. Máskor pedig, többször is, sírni szerettem volna az örömtől, hogy milyen csodálatosnak láttam az embert.

Egy olyan országban éltem, ahol gyerekkortól kezdve meghalni tanítanak. Tanították a halált. Nekünk azt mondták, az ember azért él, hogy odaadja magát, hogy elégjen, feláldozza önmagát. Arra neveltek, hogy szeressük a fegyvereseket. Ha én más országban nőttem volna fel, nem tudtam volna bejárni ezt az utat. A gonoszság kegyetlen, oltás kell ellene. De mi hóhérok és áldozatok között nőttünk fel. Meglehet, szüleink nem mondtak el mindent, a leggyakrabban pedig semmit, de maga a mi levegőnk ezzel volt megmérgezve. A gonosz folyton minket figyelt.

Öt könyvet írtam, de nekem úgy tűnik, ez mind egy könyv. Könyv egy utópia történetéről...

Varlam Salamov írta: „Egy hatalmas, elvesztett ütközet résztvevője voltam, melyet az emberiség valódi megújulásáért vívtunk.” Én visszaidézem e csata történetét, győzelmeit és vereségeit. Hogyan akarták a Mennyei Királyságot felépíteni a földön. A Paradicsomot! A Nap városát! Azután úgy végződött, hogy tengernyi vér maradt, és milliányi elvesztett emberi élet.

De volt, hogy olyan idők járták, mikor a XX. század egyetlen politikai elmélete sem volt hasonlítható a kommunizmus ideológiájához (és az Októberi Forradalomhoz mint szimbólumához), melynél semmi sem vonzotta erősebben és kifejezettebben a nyugati értelmiséget és az embereket az egész világon.

Raymond Aron az orosz forradalomról azt mondta, hogy „az entellektüelek ópiuma”. Maga a kommunizmus gondolata legalább kétezer éves. Megtalálhatjuk Platónnál – az ideális és helyes állam tanaiban, Arisztophanésznál – az álmokban, melyek arról az időről szólnak, amikor „minden közös lesz”... Thomas More utópiáiban, Tommaso Campanellánál... Később, Saint-Simonnál, Fourier-nél, Owennél. Az orosz lélekben van valami, ami ezeket az álmokat valóra próbálta váltani.

Húsz évvel ezelőtt átkokkal és könnyekkel búcsúztattuk a „vörös” birodalmat. Ma már nyugodtan nézhetünk vissza a közelmúlt történelmére, mint egy történelmi leckére. Ez fontos, mert a szocializmusról folytatott viták mind a mai napig nem nyugodtak le. Felnőtt egy új generáció, amely fejében már egy egészen más világnézet alakult ki, de nem kevés fiatal ismét Marxot és Lenint olvas. Orosz városokban Sztálin múzeumokat nyitnak, emlékművet emelnek neki.

A „vörös” birodalom már nem létezik, de a „vörös” ember tovább él. Folytatódik.

Apám nemrég halt meg, élete végéig hívő kommunista volt. Megőrizte a párttagkönyvét. Én soha nem tudnám kiejteni azt a szót, hogy „szavok” (a személtlapát és a szovjet rendszer egybehangzásán alapuló szleng, pejoratív megnevezés – a ford.), hiszen akkor az apámat és a hozzám közel állókat kellene így neveznem. Barátokat. Ők mind onnan, a szocializmusból valók. Köztük sok az idealista. Romantikusok. Ma így nevezik őket: a rabság romantikusai. Az utópia rabjai. Én úgy gondolom, mindegyikük élhetett volna egy másik életet, de ők a szovjetet élték meg. Miért? A választ hosszan kerestem – bejártam a hatalmas országot, melyet nemrég még úgy hívtak, hogy Szovjetunió, ezernyi felvételt készítettem. Az a szocializmus volt, de a mi életünk is. Apránként, morzsánként gyűjtöttem össze a szocializmus „házi”, „belső” történelmét. Ahogyan az emberek lelkében élt. Engem ez a kis tér fogott meg – egy ember... csak egy ember. A valóságban, minden pontosan ott történik.

Közvetlen a háború után, Theodor Adorno ekképpen fejezte ki megdöbbenését: „Auschwitz után verset írni – barbárság.” Tanárom, Alesz Adamovics, kinek nevét hálával szeretném itt megemlíteni, szintén úgy vélte, hogy a XX. század borzalmairól prózát írni – kegyeletsértés. Nem szabad itt fantáziálni. Az igazságot kell elmondani, a maga valójában. „Felsőbb irodalmi” forma kell hozzá. A szemtanúnak kell beszélnie. Említhetjük akár Nietzsche szavait is, hogy egy művész sem bírja el a valóságot. Nem képes feldolgozni.

Engem mindig az a gondolat nyugtalanít, hogy az igazság nem fér el egy szívben, egy észben. Hogy az igazság szét van töredeztve, sok van belőle, mind különböző, és szét van szórva a világban. Dosztojevszkij azt mondta, hogy az emberiség többet, sokkal többet tud önmagáról, mint amennyit az irodalomban le sikerült írnia. Mit csináljak én? Összegyűjtöm az érzések, gondolatok, szavak hétköznapiságát. Gyűjtögetem a korom életét.

Engem a lélek történelme érdekel. A lélek élete. Az, amit a nagy történelem többnyire kihagy, lekicsinyel. A mellőzött történelemmel foglalkozom. Nem egyszer hallottam és hallom, hogy ez nem is irodalom, hanem dokumentum. Mi ma az irodalom? Ki tud válaszolni erre a kérdésre? Gyorsabban élünk, mint valaha. A tartalom széttepi a formát. Összetöri, megváltoztatja. Minden kilép a maga partjai közül: a zene, a képzőművészet, és a dokumentumokból is a szavak szinte kiszakadnak. Nincs határ a tények és fantazmagóriák között, az egyik átfolyik a másikba. Még a szemtanúk sem mentesek az érzelmektől. Az ember, mikor elmond valamit, alkot, harcol az idővel, mint szobrász a márvánnyal. Egyszerre színész és alkotó.

Engem a kisember érdekel. A kis nagyember, én így mondanám, mert a szenvedései naggyá teszik. Könyveimben ő mondja el a saját kis történelmét, és ezen keresztül elmeséli a nagy történelmet is. Ami velünk megtörtént és megtörténik, még nincs feldolgozva, csak ha kimondjuk. Kezdetnek legalább mondjuk ki. Mindaddig félünk ettől, míg fel nem tudjuk dolgozni a múltunkat. Dosztojevszkij *Ördögök* c. művében Satov azt mondja Sztavroginnak a beszéde előtt: „Mi két lény vagyunk s összejöttünk a végtelenségben... az életben utoljára. Hagyja el ön eddigi tónusát és vegye föl az emberit. (...) Szóljon életében egyszer emberi nyelven.”² Körülbelül így kezdődnek a beszélgetések az én hőseimmel is. Természetesen az ember a saját valóságából beszél, nem pedig a semmiből! Az emberi lélekhez nagyon nehéz hozzáférni, hiszen a század babonáival, félelmeivel és átveréseivel van teleszemetelve. A televízióval, az újságokkal.

Szeretnék elővenni néhány oldalt a naplóból, hogy megmutassam, hogyan mozgott az idő... hogyan halt meg az eszme... hogyan mentem a nyomában...

1980–1985.

Könyvet írok a háborúról... Miért a háborúról? Azért, mert mi háborús emberek vagyunk – vagy harcoltunk, vagy háborúra készültünk. Ha meggondoljuk, mi mindannyian katonásan gondolkodunk. Az utcán, otthon. Ezért ilyen olcsó nálunk az emberi élet. Minden, mint a háborúban.

² Szabó Endre fordítása.

Gyanakvással kezdtem. Még egy könyv a háborúról... minek? Egyszer egy újságírói kiküldetésem során találkoztam egy asszonnyal, ápolóként szolgált a háborúban. Elmesélte: télen, a Ladoga-tó jegén mentek, az ellenség meglátta és löni kezdte őket. A lovak és az emberek lemerültek a jég alá. Mindez éjszaka történt, ő megragadott egy sebesültet, úgy vélte, és vonszolni kezdte a part felé. „Vonszoltam a sötétben a vizes, meztelen testet, gondoltam, leszakadt róla a ruha” – mesélte. A parton vette csak észre, hogy egy hatalmas halat, egy vizát cipelt ki a tóból. Káromkodott egy hatalmasat – az emberek szenvednek, de az állatok, madarak, a halak, ők miért?

Később, egy másik utam során, egy lovas zászlóalj ápolónője elmesélte, hogy az ütközetben egy sérült német katonát vonszolt be a bombatölcsérbe. Azt, hogy német, már csak a gödör mélyén vette észre, eltörött a lába, és ömlött belőle a vér. Hiszen ez ellenség! Mit csináljak? Ott fent, a mieink hálnak meg! Ő mégis ellátta a németet, és kúszott tovább. Beráncigált a bomba szakította mélyedésbe egy eszméletlen orosz katonát is. Mikor az magához tért, rárontott a német katonára, meg akarta ölni. Erre a német is magához tért, a gépfegyveréhez kapott, és az orosz akarta megölni. „Hol egyiket, hol a másikat vágtam képen. A lábaink – emlékezett – vérben. A két vér összekeveredett.”

Ez olyan háború volt, amit én nem ismertem. Asszonyok háborúja. Nem hősről szólt. Nem arról, ahogy az egyes emberek öltek hőiesen másokat. Emlékszem, mikor egy asszony jajveszékelve mesélte: „Mész az ütközet után a mezőn. Ott fekszenek... Mind fiatal, olyan szépek. Fekszenek és az eget nézik. Azokat és ezeket is sajnálok.” Ez az „ezek és azok” adta az ötletet, hogy miről is fog szólni a könyvem. Arról, hogy a háború gyilkosság. Ez így maradt meg az asszonyi emlékezetben. Az ember épp most mosolygott, dohányzott – és már nincs. Főleg nők beszélnek az eltűnésről, arról, hogy a háborúban milyen gyorsan válnak a dolgok semmivé. Az ember és az emberi idő. Igen, ők maguk kéredeztek a frontra, 17-18 évesen, de ölni nem akartak. Meghalni viszont készek voltak. Meghalni a Hazáért... a történelemből kitörölhetetlen: és Sztálinért is.

A könyvet két évig nem adták ki, egészen a Peresztrojkáig. Gorbacsovig. „A maga könyve után senki nem megy háborúba – oktatott ki a cenzor. – A maga háborúja borzalmas. Magának miért nincsenek hősei?” Nem kerestem a hőseket. A történelmet a senki által észre sem vett szemtanú, résztvevő elmondásai után jegyeztem le. Akit soha senki nem kérdezett. Arról, hogy mit gondolnak az emberek, az egyszerű emberek a nagy eszmékről – mi nem tudunk. Közvetlen a háború után az ember egy háborúról mesélne, évtizedekkel később egy másíkról természetesen, valami megváltozik benne, hiszen beleszövi az elbeszélésébe élete minden elemét. Önmagát, teljes egészében. Azt, hogy miként élt ezekben az években, mit olvasott, látott, kivel találkozott. Miben hisz. Végül, hogy boldog-e, vagy sem. A dokumentumok – élő dolgok, melyek velünk együtt változnak...

Meggyőződésem, hogy olyan lányok, mint a '41-es év lányai, többé sosem lesznek. Ez volt a „vörös” eszme csúcspontja, még magasabb is, mint a forradalom és Lenin. Az ő győzelmük mindmáig elfedi a GULAG-ot. Én végtelenül szerettem ezeket a lányokat. De velük nem lehetett Sztálinról beszélni, arról, hogy a győzelem után győzteseket szállító szerelvények hogyan mentek Szibé-

ria felé azokkal, akik bátrabbak voltak. A többi? Hazatért és hallgatott. Egyszer azt hallottam: „Csak a háborúban voltunk szabadok. A fronton.”

A mi legfontosabb tőkénk – a szenvedés. Nem az olaj, nem a gáz – a szenvedés. Ez az egyetlen, amit folyamatosan kitermelünk. Folyamatosan keresem a választ: a mi szenvedésünk miért nem alakul soha szabadsággá? Tényleg haszontalan lenne a szenvedés? Igaza volt Csaadajevnek: Oroszország – emlékezet nélküli ország, a totális amnézia tere, ártatlan tudat a kritikák és megnyilvánulások számára. A nagy könyvek a lábunk alatt hevernek...

1989.

Kabulban jártam. Nem akartam többé háborúról írni. De hát egy valóságos háborúban találtam magam. Az akkori Pravda újságból: „A testvéri afgán népnek segítünk a szocializmus építésében.” Mindenütt a háború népe, háborús tárgyak. Háborús idők.

Tegnap nem vittek el a csatába: „Maradjon a szállodában, fiatalasszony. Nehogy aztán még magáért is felelni kelljen.” Ülök a szállodában, és azon töprengök: van valami erkölcstelen abban, ha mások hősiességét, kiállását bámulod. Második hete vagyok itt, és nem tudom lerázni az érzést, hogy a háború – a férfitermészet szüleménye, ami számomra megfoghatatlan. A háború hétköznapisága grandiózus. Felfedeztem, hogy a fegyverek csodálatosak: géppisztolyok, aknák, tankok. Az ember rengeteget gondolkozott azon, hogy lehet jobban megölni a másik embert. Örök vita a valóság és a szépség között. Megmutattak nekem egy új, olasz aknát, az én „női” reakción ez volt: „Szép? Miért szép?” A katonák nyelvén elmagyarázták, hogy ha erre az aknára valaki ráhajt vagy rálép, így ni... ilyen szögben... az emberből egy félvödörnyi húscscafát marad. Itt a nem normális dolgokról úgy beszélnek, mint valami normálisról, magától értetődőről. Hiszen, háború... Senki nem bolondul meg ettől a képtől, hogy íme a földön fekszik egy ember, nem katasztrófa ölte meg, nem a sorsa, nem kő esett rá, hanem egy másik ember végzett vele.

Láttam a „fekete tulipán” berakodását (az a repülőgép, amellyel hazaszállítják az elesettek leforrasztott koporsóit). A halottakat gyakran régi, még a negyvenes évekből származó csizmanadrágos katonai egyenruhába öltöztetik, megcsik, hogy még ilyen egyenruha sincs elég. A katonák egymás között beszéltek: „A hűtőkamrába újabb halottakat hoztak. Mintha áporodott vaddisznószag lenne.” Erről fogok írni. Félek, otthon nem fogják elhinni. A mi újságjainkban a barátság fasorokról írnak, melyeket a szovjet katonák ültetnek.

Beszélgettem a fiúkkal, sokan önkéntesként jöttek. Ide kéredzkedtek. Azt figyeltem meg, hogy többségükben értelmiségi családokból jöttek – tanárok, orvosok, könyvtárosok –, egyszóval könyves körökből. Őszintén álmodoztak arról, hogy segítenek az afgán népnek a szocializmust építeni. Ma kinevetik önmagukat. Megmutatták nekem azt a helyet a repülőtéren, ahol fémkoporsók százai sorakoztak, titokzatosan fénylettek a napon. A tiszt, aki elkísért, nem tudta magában tartani: „Talán az én koporsóm is ott van... majd oda rakják be... Miért harcolok én itt?” Ekkor megjijedt a saját szavaitól: „Ezt ne vegye fel.”

Éjszaka halottakkal álmodtam, mindegyiknek csodálkozó arca volt: hogyan lehet, hogy engem meggyilkoltak? Tényleg megölték?

Ápolónőkkel együtt mentem el egy kórházba, ahol afgán civileket ápoltak, ajándékokat vittünk a gyerekeknek. Gyerekjátékokat, cukorkát, süteményt. Nekem öt plüssmaci jutott. Megérkeztünk a kórházba – egy hosszú barakk, ágynemű mindössze egy takaró. Odajött hozzám egy fiatal afgán lány, a karján egy gyerekkel, valamit mondani akart, tíz év alatt mindenki megtanult valamennyire oroszul, én odaadtam a gyereknek egy játékot, amit ő a fogával vett át. „Miért a fogával?” – kérdeztem meglepetten. Az afgán lány lerántotta a kis takarót a csöppnyi testről, a kisfiúnak nem volt egy keze sem. „Ezek a te orosz bombáid.” Én megszedültem, valaki elkapott...

Láttam, amint a mi szőnyegbombáink a falut felszántott földdé változtatják. Voltam egy afgán temetőben, olyan hosszú volt, mint egy falu. Valahol a temető közepén egy afgán öregasszony jajveszékelt. Eszembe jut, ahogy egy Minszk környéki faluban, mikor bevitték a házba a lezárt koporsót, milyen keservesen sírt az anya. Ez nem emberi sírás volt, és nem is állati... Valami olyasmi volt, mint amit én a kabuli temetőben hallottam...

Bevallom, nem egyszerre váltam szabaddá. Én őszinte voltam a hőseimmel, és ők megbíztak bennem. Mindegyikünknek megvolt a maga útja a felszabaduláshoz. Afganisztán előtt én hittem az emberarcú szocializmusban. Onnan visszatérve megszabadultam minden illúziótól. „Bocsáss meg nekem, apa – mondtam, mikor találkoztunk –, te úgy neveltél engem, hogy higgyek a kommunista ideálokban, de elég csak egyszer látni, ahogy a nemrég még iskolapadban ülő szovjet gyerekek, akiket ti anyával tanítottatok (a szüleim vidéki tanítók voltak), idegen földön, számukra teljesen ismeretlen embereket ölnek sorra, hogy minden szavad semmivé váljon. Gyilkosok vagyunk, apa, érted!?” Apám elsírta magát.

Afganisztánból sok felszabadult embert tért haza. De ismerek ellenkező esetet is. Egyszer, ott Afganisztánban egy srác odavetette nekem: „Mit értesz, te asszony, ebből a háborúból? Azt hiszed, az emberek valóban úgy halnak meg, mint a könyvekben vagy filmen? Ott szépen halnak meg, nekem pedig tegnap megölték egy barátomat, golyót kapott a fejébe. Még vagy tíz métert szaladt, és próbálta felszedni az agya foszlányait...” Hét év elteltével ez a srác – ma sikeres üzletember, szeret Afganisztánról mesélni. Felhívott: „Mire valók a könyveid? Túl borzalmasak.” Ez már egy másik ember volt, nem az, akivel a halál közepette találkoztam, és aki nem akart húszévesen meghalni...

Kérdeztem magam, milyen könyvet szerettem volna írni a háborúról. Az emberről szerettem volna írni, aki nem lő, nem képes az embertársára löni, akinek még a háború gondolata is szenvedést hoz. Hol van ő? Nem találkoztam vele.

1990–1997.

Az orosz irodalom attól érdekes, hogy az egyetlen a világon, amely tud írni arról az egyedi tapasztalatról, hogy min ment keresztül ez a valamikor hatalmas ország. Gyakran kérdezik tőlem: Miért ír maga mindig tragédiákról? Azért, mert mi így élünk. Bár most különböző országokban, de mindenütt a „vörös” ember él. Abból az életből, azokkal az emlékekkel.

Sokáig nem akartam írni Csernobilről. Nem tudtam, miként írjak róla, milyen eszközzel és hogyan fogjak hozzá. Az én kicsi, sokat szenvedett európai országom, melyről korábban a világ szinte semmit sem tudott, egyszerre csak a világ minden nyelvén hallatott magáról, és mi, belaruszok csernobili áldozat-

tokká váltunk. Elsőként értünk hozzá az ismeretlenhez. Világossá vált: a kommunista, a nemzeti és az új vallási kihívásokon kívül, eddig még soha nem látott bőséges és totális kihívásokkal fogunk szembenézni. Csernobil után valami már derengeni kezdett...

Emlékezetemben megmaradt, ahogy egy öreg taxis hatalmasat káromkodott, mikor egy galamb verődött a szélvédő üvegéhez: „Naponta két-három madár is összetöri magát. Az újságokban meg azt írják, hogy urai a helyzetnek.”

A városi parkokban összeszedték a lehullott leveleket, és kiszállították a városokon túlra, ott temették el. Leborotválták a fertőzött foltokról a földet, és azt is eltemették – földet temettek a földbe. Temették a fákat, a fűvet. Valahogy mindenkinek kicsit örült volt az arckifejezése.

Egy öreg méhészt mesélte: „Kimentem reggel a kertbe, valahogy valami hiányzott, az ismerős hangok. Egyetlen méh sincs... Nem hallottam egyetlen méh zümmögését sem. Egyet sem! Mi ez? És a második nap és a harmadik nap sem repültek ki... Aztán hallottuk a hírt, hogy baleset történt – az atomerőműben, ami a közelünkben van. De mi sokáig semmiről sem tudtunk. A méhek tudták, mi nem.”

Az újságok csernobili információja csupa katonai kifejezésből állt: robbanás, hősök, katonák, kitelepítés... Magánál az erőműnél a KGB dolgozott. Kémeket és diverzánsokat kerestek, olyan hírek terjengtek, hogy a baleset nyugati titkosszolgálatok tervezett akciója volt, hogy részt üssenek a szocialista táboron. Haditechnikát vezényeltek Csernobil irányába, katonákat szállítottak. A rendszer, mint mindig, most is működött, a hadi állapotnak megfelelően, de a katona itt, ebben az új világban, vadonatúj fegyverével, tragikus jelenség volt. Minden, amit tehetett: a lehető legtöbb sugárzást összeszedni, és hazatérte után meghalni.

A szemem láttára vált a Csernobil előtti ember csernobili emberré. A sugárzást nem lehetett látni, megérinteni, megszagolni... Ilyen ismert és ismeretlen világ vett immár körül bennünket. Mikor elutaztam az érintett zónába, gyorsan elmagyarázták: virágot szedni tilos, fűre ülni tilos, nem szabad a kutakból inni... Mindenhonnan a halál leselkedett, de ez már egy másfajta halál volt. Új maszk mögött. Eddig számunkra ismeretlen alakban. Az öregek, akik túléltek a háborút, és akiket ismét kitelepítettek, felnéztek az égre: „Süt a nap... Nincs füst, nincs gáz. Nem lőnek. Tényleg, háború ez? Miért kell menekültekké válni?”

Reggel az emberek izgatottan kapkodták el az újságokat, és csalódottan azonnal félre is tették – nem találtak kémeket. A nép ellenségeiről sem írnak. A kémek és ellenségek nélküli világ szintén ismeretlen volt. Valami új kezdődött. Afganisztán után Csernobil tett szabad emberekké bennünket.

Számomra kitágult a világ. Az érintett zónában én nem éreztem magam sem belarusznak, sem oroszoknak, sem ukránnak, egy biológiai faj képviselője voltam, ami megsemmisíthető. Két katasztrófa esett egybe: szociális – elmerült a szocialista Atlantisz, és kozmikus – Csernobil. A birodalom bukása mindenkit izgatott: az emberek a hétköznapiakkal és az étellel voltak elfoglalva, miből vásároljanak és hogyan éljenek túl? Miben higgyenek? Milyen zászlók alá álljanak be? Vagy meg kell tanulni nagy eszme nélkül élni? Ez utóbbi mindenkinek ismeretlen volt, mivel így még soha nem éltünk. A „vörös” emberben száz és száz kérdés merült föl, ezeket magányosan élte meg. Soha nem volt ilyen ma-

gányos, mint a szabadság első napjaiban. Megrázott emberek voltak körülöttem. Én pedig meghallgattam őket...

Csukjuk be a naplót...

Mi történt velünk, amikor a birodalom összeomlott? Régebben a világ így oszlott meg: hóhérok és áldozatok – ez a GULAG; fivérek és nővérek – a háború; a választók – technológiák, ez a modern világ. Régen úgy is megoszlott a világ: volt, aki ült, és volt, aki leültette, most vannak a szlavofilek és a nyugatbarátok, a nemzetárulók és a hazafiak. És még így is: van, aki meg tud valamit vásárolni, és van, aki nem. Ez utóbbi, mondhatnám, a szocializmus óta a legkegyetlenebb próba, ami alá vetnek, hiszen még nem is olyan régen mindannyian egyenlőek voltunk. A „vörös” ember mégsem jutott el a szabadság királyságába, amiről valaha a konyha mélyén álmodott. Oroszországot nélküle osztották fel, ő megint hoppon maradt. Megalázva, kifosztva. Agresszív és rendkívül veszélyes állapot.

Mi mindent hallottam, mikor Oroszországot jártam:

– Modernizáció minálunk csak lágerbéli kutatóintézetekkel és kivégzésekkel lehetséges.

– Az orosz ember mintha nem is akarna gazdag lenni, még fél is tőle. Mit akar akkor? Mindig csak egyet akar: hogy a másik ne legyen gazdag. Gazdagabb, mint ő.

– Tisztességes embert nálunk nem találsz, de szentek vannak.

– Nem tudunk kivárni egy meg nem vert nemzedéket; az orosz ember nem érti a szabadságot, fölé kozák és ostor kell.

– A két legfontosabb orosz szó: háború és börtön. Loptál, mulattál, leültél... kijöttél, és ismét leültettek...

– Az orosz életnek gonosznak, jelentéktelennek kell lennie, mert akkor a lélek felemelkedik, és megérti, hogy nem ehhez a világhoz tartozik... Minél mocskosabb és véresebb, annál nagyobb teret kap...

– Egy új forradalomhoz nincs elég erőnk és nem vagyunk elég örültek. A kurázsi is hiányzik. Az orosz embernek olyan vezérgondolat kell, amitől a hideg rázza ki...

– A mi életünk a kupleráj és a barakk között hanyódik. A kommunizmus nem halt meg, a hullá még él.

Veszem a bátorságot, hogy kimondjam, elszalasztottuk a lehetőséget, ami a kilencvenes években a kezünkben volt. Arra a kérdésre, milyennek kell lennie az országnak: erősnek vagy emberhez méltónak, ahol jól élnek, mi az elsőt választottuk – erősnek. Ma ismét az erő idejét éljük. Az oroszok az ukránokkal háborúznak. Testvérháború. Az én apám – belorusz, anyám – ukrán. Így van ez sokaknál.

Orosz repülőök bombázzák Szíriát...

A remény idejét a rettegésé váltotta fel. Visszafordult az idő... Elhordott idők...

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy megírtam a „vörös” ember történelmét... Nekem három otthonom van – az én belorusz földem, apám szülőföldje, ahol leéltem az egész életemet, Ukrajna, anyám szülőföldje, ahol születtem, és a hatalmas orosz kultúra, amely nélkül el sem tudom képzelni az életem. Mindhárom igen drága a számomra.

Nehéz a mai időkben szerelemről beszélni.